

УДК 343.93

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.42>**Андрій Боровик,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри кримінального права і правосуддя

Міжнародного економіко-гуманітарного університету

імені академіка Степана Дем'янука

КОРУПЦІЙНІ ПРАКТИКИ ТА МЕТОДИ ЇХ ПОДОЛАННЯ У ДЕРЖАВАХ ЄВРОПИ

Стаття присвячена ретроспективному історико-правовому аналізу проблеми виникнення і формування явища корупції та корупційних практик у державах Європи. У роботі ставиться мета – визначення джерел формування корупційних відносин та засобів їх подолання відповідно до різних історико-правових умов розвитку суспільства. Основним завданням роботи є встановлення закономірностей і взаємозв'язків розвитку та еволюції корупційних практик у різних державах Європи в різні історичні періоди. Для досягнення поставленої мети у роботі використовувалися методи ретроспективного та діахронічного аналізу, що дозволило вибудувати обґрунтовану структуру процесів еволюції як самих корупційних практик, так і методів боротьби з ними.

Ключові слова: корупція, корупційна практика, антикорупційні заходи, посадова особа, державне управління, державна влада, злочин, правопорушення, склад злочину, санкції, міра покарання, кваліфікація злочину.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із суспільних феноменів, які супроводжують людство протягом усієї його історії, є корупція. Вона відома з найдавніших часів і як тяжкий злочин проти державної влади засуджувалась та переслідувалась законом в усі часи. Розглядати це явище саме як феномен варто виходячи з декількох основних ознак.

По-перше, можна приймати апіорно те, що явище корупції супроводжує людство фактично від початків формування інститутів влади і до сьогодення. Так, перше писемне джерело, де прямо йдеться про корупцію посадових осіб, датується серединою III тисячоліття до н. е. (трактат «Артхашастра»), при цьому є очевидним те, що зафіксовані тут корупційні практики формувалися вже протягом досить довгого часу [1, с. 65–75].

По-друге, цілком обґрунтовано можна говорити також і про те, що фактично жодне суспільство не змогло повністю уникнути проявів такого явища, як корупція. Враховуючи принципово єдину природу корупції, тут варто розглядати відмінність умов виникнення цього явища у різних народів, а також відмінність підходів до боротьби з ним. Одна з найбільш вдалих характеристик корупції саме як феномена належить знаному фахівцю у цій проблематиці, професору Єльського університету Сьюзен Роуз-Аккерман, яка наголошує на тому, що: а) у різних націй

спостерігаються тонкі відмінності в культурі та основоположних цінностях, проте є один універсальний і головний мотиватор людської діяльності, який може пояснити відмінності в соціально-культурному досвіді різних націй, – своєкорисливий інтерес, що включає в себе потяг до забезпечення добробуту своєї родини і свого соціального осередку; б) критики називають такий інтерес жадібністю, а економісти – максимізацією корисності (utility maximization), проте, як би не називати цю властивість, суспільства розрізняються тим, як вони «каналізують» самокорисливий інтерес, при цьому ендемічна корупція сигналізує про тотальну нездатність використовувати цей інтерес у продуктивних цілях [2, с. 2].

По-третє, важливо звернути увагу на тотальність явища корупції. Фактично жодна сфера суспільного життя не може бути позбавлена його проявів. Відомий філософ і політолог, професор Стенфордського університету Френсіс Фукуяма слушно стверджує, що корупція шкодить життю різними способами: а) з економічної точки зору вона забирає ресурси від їх найбільш продуктивного використання, діючи як регресивний податок, підтримує спосіб життя еліт за рахунок усіх інших, при цьому найкращих і найталановитіших корупція спонукає витратити свій час на ігри із системою, а не на інновації або створення нового багатства; б) з політичної точки зору корупція підриває легітимність

політичних систем, даючи елітам альтернативи справжнього демократичного вибору і способу утримання влади, а коли люди сприймають авторитарні уряди як ефективні більше, ніж корумповані демократичні, то це шкодить перспективам демократії, підриває реальність демократичного вибору [3].

По-четверте, феноменальність явища корупції також пов'язана з відсутністю жодного прикладу абсолютної її ліквідації в межах окремої держави, так і окремо виділеного хронологічного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Враховуючи величезний масив як вітчизняної, так і закордонної літератури, присвяченої дослідженню феномену корупції, продовжувати перелік таких ознак можна нескінченно довго, однак у даному випадку аргументація тези щодо тлумачення корупції саме як суспільного феномену може розглядатися як цілком достатня. Загалом явище корупції як суспільний, політичний і правовий феномен є більш ніж достатньо дослідженим як у вітчизняній, так і закордонній історіографії. Натомість маловивченою на тепер залишається проблема історико-правового аналізу становлення дуалістичної пари «склад злочину – санкції» щодо корупційних дій як об'єктивної сторони конкретного виду корупційного кримінального правопорушення. Крім цього, розгляд питань, пов'язаних із дослідженням напрямів і методів протидії та запобіганню корупції, обов'язково передбачає коректне застосування часової та географічної локалізації, а також врахування культурних і регіональних традицій. Засоби впливу на корупцією, з одного боку, прямо залежать від того, в який історичний період вони застосовувалися, а також до якого регіону належить держава, яка береться до розгляду. З іншого боку, важливу роль відіграють такі чинники, як інституціональні особливості державного устрою, рівень розвитку економіки та благополуччя громадян, культурні, релігійні, історичні традиції тощо. Також у нашій статті ми хотіли б врахувати два важливі обмежуючі фактори: цивілізаційний (до розгляду беруться тільки ті державні утворення, які можуть бути віднесені до західноєвропейської цивілізаційної групи) та хронологічний (від античності до новітнього часу).

Формулювання цілей статті. Принципово важливим для визначення структурних засад нашого дослідження є виокремлення змістових та хронологічних складників. Вони ситуативно, відповідно до часу і міс-

ця, утворюють основу як самої моделі тлумачення поняття корупції, так і парадигми боротьби з нею. Змістові складники вже визначалися вище – це є склад злочину, який різні законодавці вбачали у корупційних діях, та вид покарання, який визначався з урахуванням різної кваліфікації злочину. Тут також варто звернути увагу й на те, що у деяких державах світу у певні періоди їхнього розвитку корупційні дії не розглядалися як вид злочину, а кваліфікувалися максимум як правопорушення морального, фіскального або економічного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В.М. Гаращук та А.О. Мухтаєв акцентують увагу на тому, що різноманітні корупційні прояви (хабарництво та інші форми зловживання владою) заборонялися ще у таких давніх джерелах права, як «Закони Ману» (стародавня Індія), «Закони XII таблиць» (Стародавній Рим) тощо, їх засуджували Біблія, Коран, Старий Завіт, вчення Будди, а на небезпеку для суспільства нечесного (корумпованого) чиновництва прямо чи опосередковано вказували Конфуцій, Шан Ян, Платон, Арістотель, Цицерон та інші стародавні філософи, філософи Середньовіччя – М. Макиавеллі, Ш. Монтеск'є, Б. Спіноза, Дж. Локк, пізніше – І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та ін. [4, с. 16–17].

Беручи до уваги важливість хронології для будь-якого історико-правового дослідження, а також географічне розташування сучасної України, її чітко задекларовані євроінтеграційні прагнення, доцільним видається визначити основні періоди у процесі виникнення і поширення явища корупції на теренах саме сучасної Європи.

Першим є період формування корупційних практик. На наш погляд, варто обмежити цей період такими основними складовими елементами, як Стародавня Греція і Стародавній Рим (III–II тис. до н.е. – VII ст. н.е., включно з доміном Східно-Римської імперії). Оскільки положення про античні держави (як основні джерела формування європейської цивілізаційної групи) є аксіоматичними, додаткова аргументація тут є зайвою. Щодо корупційних практик, то в ході даного дослідження буде зроблена спроба аргументувати як головні особливості цього процесу в зоні європейської цивілізаційної групи, так і твердження про те, що до утворення античних держав некоректним буде говорити про наявність явища корупції у даному регіоні. Враховуючи те, що формування стабільних (а у перспективі – системних) корупційних практик перед-

бачає наявність розвинутого та централізованого державного апарату зі сформованим бюрократичним прошарком, а також досить ефективної економічної й фіскальної інфраструктури, то середні віки варто розділити як мінімум на два періоди.

Зокрема, на наш погляд, другий період варто визначити як добу примітивізації корупційних систем піку античності до спрощених варварських схем визиску. Цей період включає у себе два складових елемента: а) перехідний етап трансформації корупційних практик від античного спадку до ранньофеодальних держав; б) еволюцію корупційних відносин на етапі сеньйоріальної монархії (VI–XIII ст.). Френсіс Фукуяма, визначаючи особливості цього етапу, підкреслює, що у середньовічній Європі практично всі режими були «патримоніальними», тобто політична влада вважалася різновидом приватної власності, яку можна було передавати у спадок нащадкам як частину їхнього родового маєтку, тому за цих умов, безглуздо було б говорити про суспільну корупцію [3].

Третій період може бути визначений як розквіт корупційних практик, що включає у себе панування станово-представницької та абсолютної монархії на теренах Європи (XIII–XVII ст.) У контексті проблематики дослідження станово-представницької монархії має розглядатися як перехідний елемент від частково анархічного устрою сеньйоріального етапу, коли йшлося не стільки про корупцію, скільки про відвертий грабунок. Процеси централізації влади та формування ієрархізованого державного апарату поступово перевели проблему вже у площину дійсно корупційних практик. Поява ж абсолютистської системи докорінно міняє ситуацію у суспільстві, оскільки у XVI і XVII століттях поступово виникла концепція, згідно з якою правителі не просто володіли своїми доменами, але були хранителями широкого громадського інтересу (зокрема, такі теоретики, як Гуго Гроцій, Жан Боден, Томас Гоббс і Самуель фон Пуфендорф, почали доводити, що правитель міг бути законним сувереном не по праву власності, а завдяки свого роду соціальному контракту, за яким він захищав би інтереси суспільства, перш за все загальний інтерес до миру і безпеки) [3]. Прагнення абсолютистської монархії до створення нового універсального механізму публічної влади невідворотно призвело її до формування централізованого бюрократичного апарату, що, у свою чергу, остаточно оформило системні корупційні практики. Додавши до цього епічне розкрадання казни королівським оточенням, що мало місце фактично у будь-якій країні того часу, ми отри-

муємо безспірний факт: корупція у розглядуваний період набула дійсно фантастичних масштабів.

Четвертий період – це поява та утвердження буржуазних держав, що суттєво міняє всю систему державного устрою та ідеологічні підвалини суспільства. Відповідно, це призводить до руйнування старих корупційних практик, які замінюються новими. Слід уточнити, що цей етап охоплює час від перших буржуазних революцій і до початку становлення індустріального суспільства (друга половина XVI ст. – 30-ті рр. XIX ст.). Межею тут є саме поява індустріального суспільства, що зумовило докорінні зміни в економічному, а відповідно, й у політичному та духовному житті.

Західноєвропейська цивілізаційна група, основним джерелом формування якої є доба античності, започатковує цілком відмінний підхід як щодо розуміння складу злочину у разі корупційних діянь, так і щодо визначення санкцій. Якщо азійська практика була побудована на принципах східних деспотій та переважно розглядала корупційні діяння як злочин (інколи – правопорушення), що може бути спрямований проти особи правителя (або ж його майна), то європейський підхід від своїх початків впевнено еволюціонує у напрямі до тлумачення корупції як злочину проти суспільства (відповідно – проти держави).

Принциповою відмінністю античних полісів Греції та Риму від азійських деспотичних держав був абсолютно інший суспільний і політичний устрій, який базувався на абсолютно відмінній економічній основі. Центральною особою полісу був вільний індивідуум, який виступав як власник, здатний вільно конкурувати з іншими індивідуумами, формально рівними йому у правах. Окрім того, ці вільні індивідууми мали можливість безпосередньо брати участь у визначенні та здійсненні політичної волі держави через систему народного представництва.

У процесі дослідження особливостей формування та розвитку корупційних процесів у суспільствах античних полісів вкрай важливо враховувати елемент полісної моралі. Саме цей складник є причиною спорадичності корупційних практик на початкових етапах розвитку міст-держав. Переважна кількість громадян полісів апіорі виходила з певних ustalених норм, які робили в принципі можливим існування цих полісів. Моральна традиція як грецьких, так і римських полісних груп повністю ґрунтувалася на поняттях патріотизму, громадянських обов'язків, справедливості, доцільності, спільного добра та інших. У купі з активною

позицією більшості громадян це демонструє чітко виражений процес формування прообразу громадянського суспільства. Політика ж у цьому разі розглядалася лише як певний засіб, форма спільного співіснування добросовісних громадян, але не як спосіб отримання особистих переваг за рахунок громади.

Давні греки для визначення поняття корупційних дій використовували термін «каталіз» (від грец. «καταλύειν» – руйнування), який мав багато інших змістів, як-то: «розтринькувати майно», «руйнувати справи», «знищувати свободу», «викривляти зміст», «фальсифікувати результати» тощо. Полісний устрій, полісна мораль відштовхувала корупцію як вкрай негативне явище, що загрожувало самому існуванню суспільства та держави. Аристотель у своїй «Політиці» ототожнював поняття корупції з поняттям зіпсованості, оскільки фактор корупції невідомо призводить державу до виродження, прикладом чого може виступати переродження монархії на тиранію, а демократії – на охлократію [5, с. 91].

В Афінах одним із найбільш важливих джерел для розуміння корупційних процесів були судові промови відомого логографа Лісія (431–380 рр. до н.е.), в яких висвітлювалися питання судового переслідування осіб, щодо яких були висунуті звинувачення у корупції. Остання тоді розумілася передусім як привласнення громадських коштів або потурання такому розкраданню. Як вже зазначалося, демократичний устрій полісів передбачав досить високий ступінь довіри до громадян, у тому числі й посадових осіб. Посадовці мали повну свободу дій у вирішенні службових питань, проте і несли персональну відповідальність за результати. Після завершення терміну перебування на посаді будь-який чиновник мав подати народним зборам звіт про свою діяльність, а в разі наявності звинувачень – захистити себе у суді. Для порушення карного переслідування в суді існували два види позовів: ісангелія (висувалася проти державних службовців, яких звинувачували у корупційних діях) та апографе (пред'являвся приватним особам, щодо яких були підозри у привласненні державного майна або ж участі в розкраданні державних коштів). Існувала навіть група осіб, які називалися «сикофанти» та спеціалізувалися на ініціюванні таких позовів у тому числі й з корисливою метою. Судові засідання з даних справ завжди мали змагальний характер. Відповідальність сторін була обопільна: якщо ж сикофант не зміг набрати на свою користь мінімум одну п'яту голосів суддів, з нього стягували штраф і він міг бути підданий атимії – позбавленню

громадянських прав; якщо ж посадовець або інша звинувачена особа не могли довести свою добросовісність, то їхнє майно підлягало конфіскації, а щодо них самих застосовувалося вигнання або смертна кара (на вибір суду або інколи самого підсудного) [6, с. 102]. Близьким до цього був і механізм «остракізму», введений архонтом Клісфеном.

Становлення системи Римського класичного права заклало один із наріжних каменів формування сучасної європейської цивілізації загалом. Саме римському праву ми маємо дякувати за введення поняття корупції як одного із видів злочинів із відповідною кваліфікацією діяння. Спочатку римське право розглядало отримання подарунків або грошей посадовими особами тільки як неналежну поведінку, не вбачаючи у цьому складу злочину. Лише з плином часу, збільшенням римських територій, населення та адміністрації були розроблені законодавчі норми задля притягнення до відповідальності державних службовців, котрі мали у власності об'єкти, яких не повинні були мати. Це розглядалося як ознака корупційних дій, що тягло за собою розслідування, і в разі доведення факту отримання неправомірної вигоди посадовець мав відшкодувати вартість даного об'єкта [7, с. 40]. Важливим етапом у розробленні і запровадженні антикорупційних норм і заходів слід уважати Закони XII таблиць (451–450 до н. е.). Власне, застосування поняття «корупція» («*cofurtio*») пов'язується саме з цими законами. Сформувався це поняття на основі двох латинських слів: «*correi*» (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) та «*rupture*» (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати) [8, с. 175]. Серед сучасних версій лунає також те, що термін «корупція» походить від лат. «*corrupture*» – розтління, та «*cottuptio*» – розкладання, підкуп, продажність, псування [9]. При цьому досить символічним є той факт, що тлумаченню терміна «корупція» в численних словниках та енциклопедіях передують визначення іншого терміна латинського походження – «*corrosio*» (лат. «*corrosio*»), що перекладається як «роз'їдання» та «руйнування» [10, с. 642].

Закони XII таблиць використовували поняття корупції тільки у судовому процесі та застосовували цю норму щодо судді й «посередника» (як вважається, представника однієї зі сторін). Санкцією за цей вид злочину була смертна кара, що застосовувалася як до судді, так і до посередника. Пізніше у римському праві з'являється поняття «*scimen pecuniarum reputandarum*», яке описує склад злочину, пов'язаного зі зловживанням владою, яке вчиняється державним службов-

цем з метою незаконного одержання майна [11, р. 83]. Об'єктами злочину могли бути як власне римські громадяни, так і союзники Риму. Існував спеціальний суд для розгляду подібних справ. У разі доведеного факту вимагання грошей кошти мали бути повернуті згідно з рішенням суду, а чиновник позбавлявся посади [7, с. 40].

У пізніший час поняття корупції застосовується у фундаментальному зводі цивільного права «Corpus Juris Civilis». Складовою частиною цього зводу є «Digesto» (систематизований збірник витягів із праць найбільш авторитетних римських юристів), де поняття корупції тлумачиться як «нанесення шкоди», «розбещення» та пов'язується із грецьким законодавством. Відповідно до кваліфікації тяжкості скоєного злочину, корупційні дії посадової особи, які завдали шкоду приватній особі, передбачали покарання у формі сплати штрафу, «дивильної деградації» (пониженням у посаді) або ж смертної кари. Ці види покарання могли застосовуватися як окремо, так і в сукупності [7, с. 40].

Формування нових варварських держав на уламках античних суспільств зумовило у тому числі трансформацію корупційних практик. Даний етап включає ранньофеодальну та сеньйоріальну монархію як домінуючі форми правління, що мають одну спільну ключову ознаку – фактичну відсутність централізованого та ієрархізованого державного управління. По відношенню до предмета дослідження принциповим аспектом тут є неможливість утворення системних корупційних практик внаслідок панування патримоніальних засад побудови державного устрою. Фактично правитель будь-якого рівня мав повне право встановлювати та здійснювати будь-яку форму зиску з підданих або ж делегувати це право обраним особам в обмін на васальну відданість та сплату певної ренти. Саме тому більшість дослідників даного періоду сходиться на позиції про трансформацію корупції (як дій прихованого характеру) у відвертий грабунок з боку панівної верхівки. Характерною особливістю тут є те, що суб'єкт, який здійснює зиск так само може виступати об'єктом визиску з боку особи, яка стоїть вище за нього у політичній та соціальній ієрархії.

Джерела ілюструють зростання статків аристократії на фоні масового зубожіння загальної маси населення, що підтверджується досить великою кількістю виступів по всій Європі у цей період. У похованні галльського аристократа, померлого у 585 р., археологи віднайшли фантастичні скарби – 250 талантів (6,5 тон) срібла і 30 талантів (близько 800 кг) золота [12, с. 267]. Це, безумовно, є

досить гіпертрофованим прикладом, однак він чудово ілюструє результати системних практик тотального визиску. Про скарби ж варварських королів того часу взагалі ходили справжні легенди.

Ще одним характерним прикладом у процесі трансформації корупційних практик є встановлення системи «кормління», яка найбільш яскраво була представлена у Московському князівстві (пізніше – царстві). Корінням ця система, як правило, сягає у ранньофеодальні державні утворення (у даному випадку – Київську Русь), проте саме з XIII ст. вона набуває всеохоплюючого характеру та полягає в тому, що частина прибутків від волостей спрямовувалася на утримання державного апарату [13, с. 360–363]. Загалом система «кормління» виступала досить яскравим прикладом процесу зародження, формування і функціонування корупційних систем протягом декількох історичних періодів. Подібні схеми за доби сеньйоріальної монархії були також і в інших державах, проте московська система тут може вважатися класичною. Головна сутність даної системи полягала у тому, що чиновники (представники) правителя не отримували за службу платні від держави, а «годувалися» за рахунок переданих їм в управління регіонів, забезпечуючи при цьому лояльність та сплату відрахувань центральній владі. Подібні практики мали місце в Англії, Німеччині, Китаї тощо. Натепер важко визначити однозначну позицію дослідників щодо кваліфікації даної системи як корупційної або некорупційної за своєю природою. Річ у тому, що сама по собі система «кормління» була санкціонована державою і не може вважатися нелегальною, проте одночасно вона ж була джерелом виникнення масштабних зловживань і системних корупційних практик. Таким чином, тут ми бачимо утворення та функціонування унікальної системи, яка мала всі ознаки корупційної практики та діяла протягом кількох століть (у московській державі – аж до XV ст.).

Разом із цим не можна сказати про те, що у цей період взагалі було відсутнє поняття корупції та хабарництва. Влада різних держав час від часу була змушена звертати увагу на кричущі приклади використання службового положення задля особистих інтересів. Так, у Салічній правді ми зустрічаємо визначення такого складу злочину, як одержання хабара: «Если же граф, приглашенный по упомянутому делу, осмелится взять что-нибудь сверх законного и справедливого долга, пусть или выкупится, или заплатит жизнью» (титул 51, параграф 2) [14, с. 51]. Капітулярій IV, параграф 18 взагалі пря-

мо говорить: «И то, что мы, во имя божие, для соблюдения мира установили, желаем блюсти навеки, и предписываем при этом, что если кто из судей посмеет нарушить это постановление, подлежит смертной казни» [14, с. 71]. Як ми бачимо, санкції за цей вид злочину були досить суворими, навіть з урахуванням того, що законодавець у Салічній правді намагався максимально відійти від застосування як смертної кари, так і тілесних ушкоджень на користь їх заміни системою штрафів.

Аналогічна ситуація простежується і в Англії у X–XI ст., коли королівськими едиктами вводилося досить суворе покарання за отримання хабара. Однак тут складом злочину визначався не сам факт одержання хабара, а винесення неправосудного рішення. Спектр санкцій був досить широким (штраф, конфіскація майна, позбавлення посади і навіть смертна кара), але застосовувалися вони ситуативно, відповідно до тлумачення права та правових звичаїв конкретною особою (королем або ж призначеним ним суддею) [15, с. 22].

Перехід до станово-представницької, а пізніше абсолютної монархії в контексті вивчення процесу формування і розвитку корупційних практик характеризується суттєвою активізацією процесів оформлення саме системних корупційних схем. Головною передумовою цих процесів у більшості країн Європи стає активна боротьба королівської влади з феодалною роздробленістю та анархією і, як результат, процеси централізації та утворення ієрархізованої системи державного управління. Разом із цим швидкими темпами йде паралельний процес формування бюрократичного апарату, значна частина якого складалася з представників неаристократичних верств. Тут важливу роль відіграла тенденція до утвердження товарно-грошових відносин, що істотно сприяло прагненню до збагачення в усіх верствах суспільства.

Особливості доби абсолютизму натеper достатньою мірою описані і досліджені в юридичній літературі. Розростання бюрократичного апарату, його фактична безконтрольність, системна корупція, масштабне розкрадання казни королівським оточенням, посилення буржуазії та її вихід на політичну арену – всі ці тенденції, як відомо, стали одними з глибоких передумов буржуазних революцій в Європі.

Однак, розглядаючи корупцію як суспільне явище, варто звернути увагу на фактор трансформації суспільної свідомості саме в контексті шляхів вирішення конфліктних питань. У цьому аспекті дуже цікавим є підхід А.Ю. Золотарьова, який звертає увагу на

те, що вже у XVI–XVIII ст. в Західній Європі фактично відбувається процес формування громадянського суспільства, для якого повага до закону є однією з найвищих цінностей. У той час це, безумовно, були тільки паростки, але сама по собі тенденція проявляється вже досить чітко: по-перше, в XVI–XVIII ст. поширеним явищем були спроби сеньйорів збільшити платежі селян, і вони були письмово зафіксовані ще в XIII–XIV ст., однак «революція цін», що почалася в Європі в XVI ст., зробила їх розміри, по суті, символічними, що призводило до збіднення феодалів, які зазвичай не мали інших джерел доходів; по-друге, збіднілі феодали наймали юристів, які спеціалізувалися в галузі земельних відносин, і з їхньою допомогою шукали приводи для збільшення повинностей, однак і селяни спільно також наймали адвоката та відчайдушно судилися із сеньйорами, нерідко виграючи ці процеси; по-третє, примітно не тільки те, що сеньйори в конфліктах зі своїми селянами вдавалися до правових аргументів і судових процедур, а не до насильства, а й те, що селяни мали можливість теж їх використовувати, а не звертатися до підкупу – основного засобу протистояння слабких сильним в інших суспільствах і цивілізаціях [16, с. 22].

Буржуазні революції відкрили нову епоху історичного розвитку, однак при цьому еволюціонували не тільки економічні або соціальні складники життя країн, але й корупція. Новий час суттєво змінив систему суспільного розподілу благ, яка тепер частково була пов'язана з демократичними принципами та інститутами, а також актуалізувала значення прийнятих владних рішень. Тепер корупційні практики перейшли на якісно новий рівень, перетворюючи на товар вже саму політичну владу. Тут також необхідно згадати про принципову роль у даному процесі буржуазії, яка, власне, стає головною рушійною силою підкупу посадових осіб та продажу державних посад. Мабуть, найяскравішим прикладом у цьому контексті є корупційні практики в англійському парламенті. Одним із запеклих ворогів корупції в Англії був знаменитий публіцист та письменник Д. Свіфт. Його праці є одним із найбільш інформативних джерел із цієї проблеми. Окрім того, є й ціла низка наукових досліджень із даної проблематики. Так, за даними англійського дослідника К. Хілла, у XVIII ст. на місця у Палаті громад була встановлена тверда такса – від 1500 фунтів на початку 1720 р. і до 5000 фунтів наприкінці 1740 року [17, с. 25]. Звідси постає важливе питання: чи варто говорити про те, що боротьба з корупцією на цьому етапі набула суто формальних ознак?

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. Підсумовуючи викладені у цій статті положення, слід зробити такі важливі у теоретичному та прикладному аспектах висновки:

1. Безсумнівно, явище корупції виступає одним із тих суспільних феноменів, які супроводжують людство від початків його політичної історії. Фактично корупція народилася разом із державним апаратом, кастою управлінців, які швидко побачили можливість використовувати державну владу в особистих корисливих цілях, про що свідчать релігійні пам'ятки, висловлювання відомих мислителів та історичні факти [18, с. 59].

2. Проведений аналіз наявного матеріалу дозволив визначити й аргументувати (в хронологічних межах роботи) чотири основні періоди формування та еволюції корупційних практик на теренах Європи: перший – період формування і становлення перших системних корупційних практик (III–II тис. до н. е. – VII ст. н. е., включно з доміном Східно-Римської імперії); другий – доба примітивізації корупційних систем і формування на цій основі нових підходів до організації корупційних дій (VI–XIII ст.); третій – розквіт корупційних практик (XIII – сер. XVI ст.); четвертий – корупція у буржуазних державах (др. пол. XVI – 30-ті рр. XIX ст.).

3. Ніколи у світовій історії корупційні дії не розглядалися як пристойна норма суспільного життя і правового регулювання відносин. Безвідносно до цивілізаційної групи та хронологічного періоду корупція завжди тлумачилася як загроза державі, правопорядку і суспільній моралі. Виходячи з цього, майже всі держави кваліфікували корупційні практики як один із найбільш тяжких злочинів, санкціями по якому виступали найсуворіші види покарань, аж до смертної кари включно. Розуміючи витоки формування в людському суспільстві корупційних настроїв і корупційних практик, ми маємо теоретичне підґрунтя для пошуків найбільш ефективних засобів протидії та запобігання цьому явищу сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Кальянов В. И. Артхашастра, или Наука политики / пер. с санскрита; изд. подг. В.И. Кальянов. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. 800 с.
2. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / пер. с англ. О. А. Алякринского. Москва: Логос, 2003. 356 с.
3. Фрэнсис Фукуяма. Что такое коррупция? *Institute of Social and Economic Development*. URL: <http://isedworld.org/2016/07/31> (дата звернення: 02.04.2019).

4. Гаращук В.М., Мухтаев А.О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні: монографія. Харків: Право, 2010. 144 с.

5. Государственная антикоррупционная политика: учебник / Р. А. Абрамов, Р.Т. Мухтаев, Л.А. Жигун [и др.]; под ред. Р.А. Абрамова и Р.Т. Мухтаева. Москва: ИНФРА-М, 2018. 429 с.

6. Таирова Н. М. Коррупция как социальное явление: историко-философские и политологические аспекты мировой мысли и практики. *Управленческое консультирование*. 2014. № 1. С. 98–108.

7. Чифальди Д., Югай Т. Коррупция сквозь века: от римской и российской империй до наших дней. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2015. № 22 (307). С. 39–52.

8. Ваньчик Ю. А. Загальнотеоретичні підходи до визначення корупції, корупційних діянь і корупційних відносин. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 175–181.

9. Корупція. *Termin.in.ua*. URL: <https://termin.in.ua/koruptsiia/> (дата звернення: 30.03.2019).

10. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. 4-е изд. Москва: Сов. Энциклопедия, 1989. 1632 с.

11. Cifaldi Gianmarco. The power of corruption. Judicial and Extrajudicial rights protection of subjects involved in economic activity in the Russian Federation in terms of international integration. Collection of articles on the III International Scientific and Practical round table organized by the department of «Civil and Arbitration Process», Financial University under the Government of the Russian Federation, December 3, 2013 / Ed. doctor of law O. N. Petyukova. M.: Financial University, 2014. P. 81–92.

12. Кузовков Ю. В. Мировая история коррупции. Москва: Изд-во Анима-Пресс, 2010. 787 с.

13. Шило А. И. Криміналістичне розуміння корупції та її співвідношення з хабарництвом з точки зору їх історичних витоків та нового антикорупційного законодавства. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 24 (63). 2011. № 1. С. 358–366.

14. Салическая правда / перевод Н.П. Грацианского. Москва: Образц. тип. им. Жданова, 1950. 168 с.

15. Золотарев А. Ю. Судебная коррупция в раннесредневековой Англии. *Право в средневековом мире: сб. статей / под ред. И.И. Варьяши и Г. А. Поповой*. Москва, 2008. С. 17–32.

16. Золотарев А. Ю. Коррупция в традиционном обществе (на примере России и Западной Европы в средние века). *Вестник Воронежского государственного технического университета*. 2013. № 1. Том 9. С. 20–29.

17. Колмаков М. А. Феномен коррупции 1720–1740 годов в высших эшелонах власти Великобритании. *Вестник Брянского государственного университета*. 2017. № 1 (31). С. 23–29.

18. Яковенко С. Б. Генезис та розвиток корупції: історичний аспект. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. Випуск 3–4 (7–8). 2015. С. 58–71.

Стаття посвячена ретроспективному історико-правовому аналізу проблеми виникнення і формування явища корупції і корупційних практик в державах Європи. В роботі ставиться ціль – визначення джерел формування корупційних відносин і способів їх подолання в відповідності з різними історико-правовими умовами розвитку суспільства. Основною задачею роботи є встановлення закономірностей і взаємозв'язків розвитку і еволюції корупційних практик в різних державах Європи в різні історичні періоди. Для досягнення поставленої цілі в роботі використовувалися методи ретроспективного і діахронічного аналізу, що дозволило вибудувати обґрунтовану структуру процесів еволюції як самих корупційних практик, так і методів боротьби з ними.

Ключевые слова: корупція, корупційна практика, антикорупційні заходи, посадова особа, державне управління, державна влада, злочин, правопорушення, склад злочину, санкції, заходи покарання, кваліфікація злочину.

The article is devoted to the retrospective historical and legal analysis of the problem of the emergence and formation of the phenomenon of corruption and corruption practices in the European states. The aim of the paper is to determine the sources of formation of corruption relations and ways of their overcoming in accordance with various historical and legal conditions of the development of society. The main task of the work is to establish the patterns and interrelationships between the development and evolution of corruption practices in different European countries in different historical periods.

To achieve this goal during the preparation of work the methods of retrospective and diachronic analysis were used, which allowed to build a sound structure of the processes of evolution both the corruption practices themselves and the methods of combating them.

Key words: corruption, corruption practices, anti-corruption measures, official, state administration, state power, crime, offense, the composition of the crime, sanctions, measure of punishment, qualification of a crime.